

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת שלח, תשס"ז
מספר 707

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בין השתדלות לאמונה

פרשת המרגלים מורכבת מכמה פרשיות, וכל אחת מהן מעוררת קשיים מצד עצמה. להלן ננסה להציג הסבר כולל שבאמצעותו נקשור את רצף האירועים קשר קוהרנטי הן מצד העקרונות העיוניים הן מצד התובנות הפסיכולוגיות, ונלכד את רכיבי האירועים לרצף שלו היגיון פנימי משלו.

מנהיגות של משה

אחת הבעיות המתעוררות למקרא הפרשה היא מנהיגותו של משה. לקורא בפרשתנו נראה שמשה פועל על פי צו ה': "שלח לך אנשים ויתרו את ארץ כנען" (יג:ב), אך לא כן סיפור המעשה בספר דברים (א:כב-כג):

וַתִּקְרֹב בֹּנֵן אֵלַי כָּלְכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלַח אַנְשִׁים לְפַנֵּינוּ וְיַחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ וַיֵּשְׁבוּ אֹתָנוּ דִּבָּר אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נֵעֲלֶה בָּהּ וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ. וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדִּבָּר וַאֲקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עָשָׂר אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטוֹ.

אם מצרפים את שני התיאורים זה לזה, מתקבל סיפור חידתי שמזמין השלמות והשערות. לפי המסופר בדברים היזמה שליחת מרגלים באה מהעם, שביקש להחיש את הכניסה לארץ. האם אין בצורה זו של קבלת החלטות כדי להעיד כביכול על חולשתו של מנהיג הנגרר בעקבות פטיציה עממית מקיפה,¹ כדי לעשות את מה שמתבקש מכל מנהיג שקול העומד לפני מלחמת כיבוש? יתרה מזו, האם לא היה מוטב שהחלטות על הכנות למלחמה יתקבלו בפורום של מנהיגים, זקני העם, למשל, ולא במין פרלמנט אתונאי דמוקרטי? לא זו אף זו, משה מגלגל את האחריות על העונש האישי שלו בעקבות אירועי המרגלים על ראשי ההמון: "גם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתָּה לֹא תָבֵא שָׁם" (דב' א:לז).² האין למנהיג אחריות גם על החלטות כושלות?

נראה, שיהיה פשטני להציג את משה כמי שעשה מה שעשה מתוך חולשת דעת של מנהיג שאינו יודע לעמוד בלחצי ההמון, כיוון שעצם שליחת מרגלים נמצאה ראויה לא רק בעיני משה אלא גם בעיני ה', כנאמר בפרשתנו.³ יש אפוא לחפש סיבה עמוקה מזה לכשל שבשליחת מרגלים שבגיניו נגזר על דור המדבר למות במדבר.

¹ רש"י מאיר את עינינו שהביטוי "ותקרבון אלי כלכם" רומז על פריעת סדר כללי ופירושו: "ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים". בתיאור זה טמון יותר מרמז לכשל ראשון במעשה שליחת מרגלים, ואולי יש בו כדי להסביר את הפורענות העתידה להתרחש.

² לפי פשט הכתובים נראה, לכאורה, שחטא המרגלים גרם שמשה לא ייכנס לארץ. בסוגיה זו התחבטו פרשנים רבים, וראו מאמרו של הרב בן ציון קריגר, **דף שבועי** לפרשת דברים, תשנ"ט (מס' 297).

³ אף שאחדים מן הפרשנים מסייגים את הסכמת ה', ראו רש"י וכן בבלי סוטה לד ע"ב.

התפתחות המושג "מלחמה"

כדי להבין את הדילמה המוסרית-דתית שעמדה לפני בני-ישראל טרם כניסתם לארץ נברר תחילה מה היו מושגי המלחמה של דור יוצאי מצרים. עד לרגע היסטורי זה חוו ישראל שתי מלחמות בלבד. המלחמה הראשונה הייתה מלחמת ה' במצרים על ים סוף. באותה עת לא נצטוו בני ישראל אלא לשתוק: "ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרֹשׁוּן" (שם' יד:יד). אפשר לפרש פסוק זה אפילו כציווי להימנע מן התפילה. הבקשה להסות את הזועקים יכולה להתקבל כדגש מכוון המראה שמלחמה זו היא נס גמור ואין היא זקוקה אפילו להשתדלות של תפילה.⁴

המלחמה השנייה הייתה מלחמת עמלק. שלא כקודמתה, מלחמה זו התנהלה בהשתתפות שני צבאות יריבים, ועוד היא נבדלת מקודמתה, שכאן התפילה והאמונה היו כלי מלחמה עיקריים בהכרעת המערכה: "וְהָיָה פֶּאֶשֶׁר יָרִים מִשָּׁה יְדוֹ וְגִבֹּר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יְדוֹ וְגִבֹּר עֲמֶלֶק" (שם' יז:יא).⁵ מלחמה זו ניהלו לוחמים שבחר יהושע ששימש שר הצבא. אף שאפשר לראות במלחמה זו נס; צבא בלתי סדיר שגויס אד-הוק מכריע או על כל פנים מניס אנשי מלחמה מנוסים, הרי יש ירידה באופייה הניסי לעומת המלחמה במצרים. לא זו בלבד שבני-ישראל נאלצו לאחוזו בחרב, אלא כפי הנראה היו אכזריות גם בצד הישראלי, כאשר "גבר עמלק".

התורה בראשית פרשת בשלח רומזת שלעתיד לבוא, בעת כיבוש ארץ כנען, תהיה המערכה פחות ופחות ניסית מקודמותיה, והיא עלולה לגבות קורבנות כבדים. על אופייה הטבעי של מלחמה זו אנו למדים מהחשש מחוויית המלחמה הקשה בעת היכנסם לארץ: "וְלֹא נָחֵם אֶל-לֵהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֶל-לֵהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרִימָה" (שם' יג:יז). מכאן שיוצאי מצרים התמודדו עם בעיה תיאולוגית קשה בטרם גיבשו את אמונתם: מצד אחד הקב"ה מנהל את עולמו ומשגיח על ברואיו ואף הבטיח את ארץ כנען לדור יוצא מצרים, מאידך מלחמות מתנהלות בדרך הטבע, ומי שמכין את הצבא ואת המודיעין שלו הכנה מיטבית יהיה בעל סיכויים טובים לזכות במערכה בזמן קצר ובמעט אכזריות. זאת הדילמה הדתית-מוסרית המוכרת במסורת היהודית: אמונה וביטחון לעומת השתדלות אנושית. דילמה זו קיימת גם ברמת הפרט, ואולם היא מסתבכת כאשר היא מופיעה ברמת הכלל, שאז אפשר לגייס בכפייה את כל המשאבים הלאומיים כדי להכריע את מערכה. כפי הנראה, משה לא הסתיר מדור יוצאי מצרים שהמלחמות הצפויות יהיו כדרך הטבע, כפי שניתן לראות זאת מן ההנחיות שהנחה משה את המרגלים, שכללו מידע אסטרטגי חשוב,⁶ ולכן מן החכמה לאחוז במידת ההשתדלות המרבית.⁷

בהנחה שהמלחמות תתנהלנה בדרך הטבע, יש שתי סכנות למי ששוקל רק שיקולים ריאליים: סכנה אחת כרוכה בהצלחה. התורה מזהירה מפני הצלחה גורפת הודות לחריצות והשתדלות אנושית ראויה: "וישמך יישרון ויבעט" (דב' לב:טו). אך יש סכנה אחרת, חמורה לא פחות, והיא הכישלון. מי ששוקל את שיקוליו רק במישור הריאלי יכול ליפול ברוחו נוכח בירור יחסי הכוחות כפי שהם עולים מתוך ניתוחיו. כפי הנראה, דברי המרגלים הם ניתוח ריאלי של אנשים שהיו שם וראו מה שראו. יוצא אפוא שפרשת המרגלים מציגה תמונה המראה כיצד אפשר להפסיד מלחמה עוד בטרם 'נורתה הירייה הראשונה', כאשר השיקולים הריאליים מאפילים על אמונה וחזון.

⁴ מאלפים דבריו הקצרים של אבן עזרא על אתר: "ואתם תחַרְשׁוּן", הפך 'ויצעקו בני ישראל'.

⁵ רש"י מפנה אותנו למשנה במסכת ראש השנה (כט ע"א) הרואה בידי משה אינדיקציה לדבקות הכוחות הלוחמים באמונה: "וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה, ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים - היו מתגברים, ואם לאו - היו נופלים".

⁶ הפרשנים מנסים לראות בהוראות שנתן משה למרגלים חלק מן התפיסה של עולם ריאלי, שבו עולם כמנהגו נוהג. הרשב"ם מפרש ברוח זה: "וראיתם את הארץ מה היא" - אם היא בתחילתה ארץ יערים או חלקה או ארץ מטוננת ולחה, כי לפי מה שתראו את הארץ תכינו לו כלי מלחמה לסתת את היערים ולהכין הליכת חיילותיכם. כי בטוחים היו (שה) יתן להם את ארץ כנען אך לא בלא טורח כי אם בעניין ערכי מלחמה".

⁷ הרב דסלר מציג בפרשה זו פן הפוך. כחלק מתפיסתו את הקשר בין ביטחון להשתדלות הוא מבקש לעצב השקפת עולם שבה ההשתדלות היא פחיתות למאמץ ולעתים אף חטא ממש. כך הוא מסביר את חטא המרגלים כחטא ההשתדלות, שהרי היו צריכים לסמוך על אמונה בלבד. ראו: **מכתב מאליהו** כרך א' עמ' 187-195.

בכיה לדורות

האווירה המשתררת בעקבות דברי המרגלים היא של קולות בכי וזעקות שבר במהלך הלילה. בכי זה הוא שיצר את מטבע הלשון המפורסם "בכיה לדורות". בדרך כלל רוב המשתמשים בניב זה חורגים ממשמעותו המקורית – בכי שווא, יללה לא מוצדקת הגורמת בתהליך של מידה כנגד מידה אסונות רבים בדורות שלאחר מכן.⁸ לאחר התגובה הראשונה נתפס העם לבהלה, ועד מהרה היא תורגמה לנרגנות ועברה למרידה גלויה: "וַיֹּאמְרוּ... נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹכָה מִצְרִימָה" (יד:ד).

אף שמשא ראה את הדרישה לשליחת מרגלים באור חיובי, נוכל לנסות לשחזר את הברדלי ההשקפות בין משה לעמו. על משה אפשר לומר שלא זו בלבד שהאמונה וההשתדלות היו כרוכים יחדיו לבלתי הפרד, אלא שלא היה לכל אחד מן הרכיבים קיום עצמאי כלל. אבל על העם החי רק את החיים הריאליים – ההשתדלות היא כל התורה כולה! כנראה, כעבדים שזה עתה יצאו לחירות, בהיותם נטולים כל חזון של אמונה, הם ראו במלחמה מושג שבו יש רק קטגוריות של חזק וחלש. חייהם כעבדים היו תלויים בהישרדות פסיבית, ומן הסתם הם למדו להעריך כוח פיזי. לכן כאשר ברור היה שמאזן הכוחות שלילי מבחינתם, הם ביקשו למשוך את ידיהם מן המאמץ הלאומי ולחזור אל מכורתם המשעבדת והאכזרית אבל המוכרת היטב. אולי עכשיו יובן מפני מה בא משה חשבון לפני מותו עם עדת מונהגיו. לדעתו, המלחמות שעל ים סוף ומלחמת עמלק היו צריכות לאלפם בינה בדבר הצורך בחזון ובאמונה. אלא שמניסיונו המר למד משה (לא בפעם הראשונה) שאין הנסים משאירים את רישומם על העם לזמן רב.

מלחמת המעפילים

דומה שבכל פרשת המרגלים הפרשייה של מלחמת המעפילים היא נקודת מהפך תמוהה מאוד. לאחר לילה של בכי ולאחר מותם של עשרת המרגלים "מוציאי דיבת הארץ רעה", ולאחר הבשורה הקשה שהם עתידים להיות במדבר עד מותם, מפציע יום חדש עם רוח חדשה. בסוף פרק י"ד (מ-מה) מתואר:

וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֹּקֶר וַיַּעֲלוּ אֶל רֹאשׁ הָהָר לֵאמֹר הִנֵּנוּ וְעַלֵּינוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' כִּי חָטָאנוּ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לָמָּה זֶה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת פִּי ה' וְהוּא לֹא תַעֲלֶה. אֵל תַּעֲלוּ כִּי אֵין ה' בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנָּגְפוּ לִפְנֵי אִיְבֵיכֶם. כִּי הָעַמְלָקִי וְהַכְנַעֲנִי שָׁם לִפְנֵיכֶם וּנְפַלְתֶּם בְּחֶרֶב כִּי עַל פֶּן שְׂבָתֶם מֵאַחֲרֵי ה' וְלֹא יִהְיֶה ה' עִמָּכֶם. וַיַּעֲפִלוּ לַעֲלוֹת אֶל רֹאשׁ הָהָר וְאַרְוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה לֹא מָשׁוּ מִקִּרְבֵּי הַמַּחֲנֶה. וַיֵּרֶד הָעַמְלָקִי וְהַכְנַעֲנִי וַיֵּשֶׁב בְּהָר הַהוּא וַיִּכְּסוּ וַיִּכְתּוּ עַד הַיּוֹם.

כיצד אפשר להבין את הרוח החדשה שפיעמה בעם? אפשר לראות בקריאת הקרב החדשה מעין רצון לתקן את רפיון הידיים של אתמול, מעין חזרה בתשובה על החטא. אין כאן רק הפכפכות של המעפילים לראש ההר, אלא אפשר להציע הסבר שיש בו היגיון פסיכולוגי. הלך הרוח החדש הוא התגובה של אנשים העושים חשבון מפוכח של תוצאות מעשיהם. לאור תגובתם הפחדנית והתבוסתנית בלילה החולף החליטו לשנות באחת את האוריינטציה הנפשית. יש כאן בדק בית פנימי במישור הריאלי. אם הם מואשמים בפחדנות, משמע שהם צריכים להתחזק עוד ועוד בצד ההשתדלות, ושומה עליהם לגייס כוחות נפשיים של מסירות נפש. באחת מתארגנת קבוצת לוחמים עזי נפש המוכנים להעפיל לראש ההר ולפגוש פנים אל פנים את המסוכנים שבאויביהם – את הכנעני ואת העמלקי.

אך כמו בכל טרגדיה, העיוורון הוא שמוכיל את המעפילים לאבדנם. ראייתם החד-ממדית מכשילה אותם שוב. הם מבקשים לכפר על פחדנותם על ידי מעשי גבורה הגובלים במסירות נפש ללא שום חשבון אישי, ומוכנים לצאת למלחמה בלי שיקבלו עזרה רוחנית וסעד דתי. הלוחמים במלחמת המעפילים חושבים רק חישובים ריאליים ללא חשיבה עיונית רוחנית: ינצח מי שיש לו רצון חזק משל היריב! ינצח מי שמוכן להקריב יותר מן היריב! הם מתחפרים בעמדותיהם בלי להבין ולהשכיל מן ההיסטוריה הקרובה והרחוקה שללא אמונה וללא חזון אין ערך למסירות הנפש, תהא העילאית ככל שתהא. זאת הסיבה לאותה ישיבה ארוכה במדבר, כפי שמופיע בפסוק המסכם את פרשת המרגלים: "וַיִּתְּשְׁבוּ בְּקֶדֶשׁ יָמִים רַבִּים כִּימִים אֲשֶׁר יִשְׁבָּתֶם" (דב' א:מו).

⁸ "אותו לילה ליל תשעה באב היה. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני קובע לכם בכיה לדורות", בבלי סוטה כט ע"א.

מאיר רוט

דוקטורנט במחלקה לפרשנות ותרבות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
 בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת
 השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד,
 בגוף המכתב: sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name ו last-name הינם השם הפרטי ושם
 המשפחה של השולח.